

• Сінтаксічны паралелізм – гэта і сродак рытмічнай арганізацыі тэксту, ён сінтаксічна вылучае пэўную частку выказвання, падкрэслівае яе эмацыянальнае гучанне. Напрыклад: *Яго вынослівасць скінецца бядою. Яго юнацтва знішчыць яго сталасць. Яго здароўе задушыць і самога сябе, і маці таксама...* (“Клетка”); *Чалавек глядзеў на кветкі і травы, якія пакуль што не ўбачыў і не засведчыў, не сістэматызаваў ніводзін батанік. Чалавек глядзеў на дрэвы, якія не трапілі на вока ніводнаму прыродазнаўцу* (“Тысячагадовы дзень”).

У прыкладзе з апавядання “Клетка” сказы кароткія, а таму рытм чаканны, адрывісты, што перадае ўсхваляванасць, занепакоенасць героя. У другім прыкладзе сказы доўгія, а таму рытм плаўны, паведамленне вядзецца спакойна, нетаропка, што падкрэслівае засяроджанасць і ўраўнаважанасць апавядальніка.

Прааналізаваныя моўныя факты раскрываюць стылістычныя магчымасці прыёма паралелізму толькі часткова. У мове мастацкага твора канструкцыі з сінтаксічным паралелізмам ужываюцца з разнастайнымі стылістычнымі мэтамі, валодаюць незвычайнай эмацыянальнасцю, становяцца сродкам актывізацыі семантыкі выказвання, сігналам, які вядзе да разгадкі ідэі тэксту.

Літаратура

1. Астафьева И.М. Виды синтаксических повторов, их природа и стилистическое использование: автореф. дис. ... канд. филолог. наук. М., 1962. 23 с.
2. Кожина М.Н. Стилистика русского языка. М.: Просвещение, 1977. 223 с.
3. Рабчинская И.А. Синтаксический параллелизм как способ организации сложных конструкций: автореф. дис. ...канд. филолог. наук: 10.02.01 / Бел. гос. ун-т. им. В.И. Ленина. Минск, 1976. 23 с.

А.В. Солахаў

ПАРАЎНАННЕ ЯК УНУТРАНАЯ ФОРМА НЕКАТОРЫХ ІНДЫВІДУАЛЬНА-АЎТАРСКІХ СЛОЎ

Унутраная форма слова разглядаецца лінгвістамі як “першапачатковае яго значэнне, у аснову якога пакладзена якая-небудзь прымета прадмета або з’явы” [1, с. 44]. Імкнучыся знайсці свежы, ёмкі мастацкі вобраз, паэты нярэдка звяртаюцца да словатворчасці. Многія індывідуальна-аўтарскія словы ўздзейнічаюць на чытача актуалізаванай унутранай формай, аснову якой складае параўнанне.

Як вядома, гукавая абалонка слова непарыўна звязана з яго значэннем. Калі характар гэтай сувязі ўзуальных слоў тыпу *вуліца, дуб, рака* зразумець цяжка, то ў індывідуальна-аўтарскіх словах яна відавочная. Асаблівасцю семантыкі многіх з іх з'яўляецца выражэнне параўнання, якое падтрыліваецца метафарызацыяй. Так, метафарызаваныя індывідуальна-аўтарскія прыметнікі, утвораныя з дапамогай прадуктыўнага суфікса *-н-*, матывуюцца параўнальнымі зваротамі: *ручайны* 'чысты, звонкі, як у ручая': *Памерлі бабулькі, А песні не ўмерці, Іх песні ручайнага голасу...* (А. Пісарык); *волатны* 'магутны, як волат': *Папрацаваўшы адмыслова, у схове волатных дубоў гаворым пра людзей мясцовых, пра луг, пра Прыпяць, пра баброў* (Г. Пашкоў); *цудны* 'незвычайны, як цуда': *І робицца простае цудным імгненне...* (Е. Лось).

Такія ўтварэнні набываюць у тэксце вялікую семантычную ёмістасць, здольнасць канцэнтраваць інфармацыю пра розныя з'явы рэчаіснасці.

Значэнне параўнання могуць выражаць таксама індывідуальна-аўтарскія прыметнікі іншай структуры, напрыклад з суфіксамі *-лів-* і *-іст-*: *бадзяжлівы* 'бяздомны, як бадзяга': *...Бадзяжлівы восеньскі вецер свішча ў полі глухім уначы* (Р. Баравікова); *мройлівы* 'такі, як мроя': *Здалёк убачаць мройлівыя зоры, Як у палоне грозных завірух Яна (Венера) пад небам, гордая, сатворыць Матэрыі жывой навечны рух* (М. Мятліцкі); *брылісты* 'з шапкай, падобнай на брыль': *Як важкія, брылістыя грузды, Абапал сцежак урны забялелі...* (Р. Барадулін).

Пераход адносных прыметнікаў у якасныя садзейнічае набывццю імі значэння параўнання: *асвенцімскі* 'такі, як у Асвенціме': *Трэблінкі – вар'яцкі сон... Вусны жанчын, у якія Асвенцімскі рвецца "цыклон"* (У.Караткевіч); *мефістофельскі* 'такі, як у Мефістофеля' *Ты голас даверу майго не глушы Сваім мефістофельскім рогатам* (Н.Гілевіч).

Іншы раз з метафарычным значэннем ужываюцца прыналежныя прыметнікі. Набываючы значэнне якасці, яны таксама выражаюць параўнанне: *цяцерчын* 'такі, як у цяцеркі': *...Цяцерчынай мовай Струменьчык булькоча* (К. Камейша).

Параўнанне ў семантыцы разгледжаных прыметнікаў мае ацэначны характар – станоўчы або адмоўны. У іх часта заключаецца іронія: *рудыментны* 'недаразвіты, падобны на рудымент': *Разбуральнікаў шмат – рудыментнага розуму хопіць* (І. Пракаповіч); *аблочысты* 'такі, якога, як аблок, не дастаць', *прарочысты* 'такі, як прарок': *Да аблочыстага*

Кастуся, Да прарочыстага Максіма Дацягнуцца амаль немагчыма (Р. Барадулін).

З сэнсавымі адносінамі параўнання шырока ўжываюцца індывідуальна-аўтарскія прыметнікі-кампазіты. Вялікую групу складаюць складаныя словы, у якіх першы кампанет знаходзіцца ў параўнальных адносінах да другога кампанента і канкрэтызуе яго: **віхурна-рэзкі** ‘рэзкі, як віхура’: *Сцяпан спыніўся: неспакоем Віхурна-рэзкі шквал дыхнуў* (Н. Гілевіч); **казачна-дзівосны** ‘дзівосны, як казка’: *Ужо каторы год ускрай дарогі Яна [жанчына-маці] стаіць над брацкаю магілай, Дзе прах дзяцей, што вынашаны ёю, Якім яна калісьці падарыла Прыгожы, казачна-дзівосны свет* (Н. Гілевіч); **палынна-горкі** ‘цяжкі, горкі, як палын’: *І ў мовы лёс палынна-горкі* (А. Пісарык).

Сярод гэтых утварэнняў актыўна выкарыстоўваюцца кампазіты, якія абазначаюць колер: **беласнежна-белы** ‘белы, як белы снег’: *Дзве беласнежна-белыя Бярозы Аблашчаны Святлом тваіх вачэй* (А. Пісарык); **ватна-белы** ‘белы, як вата’: *Ватна-белыя аблогі растварыліся ў блакіце* (І.Хадарэнка); **вогненна-барвовы** ‘барвовы, як агонь’: *Вазьму камандзіроўку ў лістапад, У вогненна-барвовы, залацісты...* (Г. Дашкевіч); **дымна-белы** ‘белы, як дым’: *Снег – дымна-белы кот Зацягвае курню* (Р. Барадулін); **попельна-руды** ‘руды, як попел’: *А з імі (дзецюкамі) Ева! Вочы як у лані! Ды твар, як цэгла, попельна-руды, Без цеплыні, без ласкі, без жадання...* (З. Марозаў); **тварожна-белы** ‘белы, як тварог’: *...у туманах тварожна-белых Мая згубілася душа* (З. Марозаў).

Іншы раз у мове паэтычных твораў ужываюцца складаныя ўтварэнні, у якіх у параўнальных адносінах да першага знаходзіцца другі кампанент: **пярэста-цыганісты** ‘пярэсты, як у цыган’: *І хусцінкам Пярэста-цыганістым Цяжка ордэны ўсе засланіць* (Р. Барадулін); **рыжа-агністы** ‘рыжы, як агонь’: *Чаканне ўсю зеляніну знішчыла І з распаччу нейкай у рукі ўзяло Два пэндзлі рыжа-агністыя...* (Р. Барадулін).

Кампазіты з параўнальнымі адносінамі кампанентаў даюць трапную характарыстыку прадмета або з’явы, ствараюць яркі запамінальны мастацкі вобраз. Яны выражаюць сілу пачуцця аўтара, выяўляюць яго ідэйна-эстэтычныя пазіцыі.

Складана-нульсуфіксальныя выражаюць параўнанне пры дапамозе двух кампанентаў або аднаго з іх: **азёрнавокі** ‘з азёрамі, падобнымі на вочы’: *Зямлянкі на грудзях маёй зямлі – Азёрнавокай, гордай партызанкі, – Як стужкі кулямётныя, ляглі* (Р. Барадулін); **вогненнапёры** ‘падобны на вогненнае пярэ’: *Душу яму зноў апякла Маланкаю вогненнапёрай На полі*

крыжастага зла (М. Мятліцкі); **вогнехвосты** ‘з хвостом, як агонь’: *Вясёлкі кола, вакаём, Тут як тут – прыйшла лісіца, Вогнехвостая хітрыца...* (Р. Барадулін); **залатаскабы** ‘падобны на залатую скабу’: *Мерыдыян залатаскабы – У завушніцы пазнаём, І позірк робіцца ласкавы* (Р. Барадулін); **зеленакосы** ‘падобны на зялёныя косы’: *Зеленакосымі, тугімі сеткамі Злавіла Свіцязь юнакоў спакой* (Р. Барадулін); **маланкавалосы** ‘падобны на валасы маланкі’: *І горад не здолее нават здзівіцца, Убачыўшы, хто не дае яму спаць – Маланкавалосыя гэта Грамніцы На воблаку срэбных мятлушак ляцяць!* (Л. Рублеўская); **павуцінавалосы** ‘з валасамі, падобнымі на павуціну’: *Час, як хірамант павуцінавалосы, паваражы, успамін дагані...* (Р. Барадулін); **полымнаверхі** ‘з верхам, падобным на полымя’: *...рабіны-дамы Глеюць полымнаверхія Праз дажджы, праз дымы...* (Р. Барадулін); **полымначолы** ‘такі, як чало полымя’: *Каб полымначолым паклонам жаль залагодзіць, свет абышоўшы, ў перагібельным краі У партызанскі магільнік сонца заходзіць* (Р. Барадулін); **хмарагрывы** ‘з грывай, падобнай на хмару’: *Задрамаць не даюць страмёны Хмарагрывага рысака* (Р. Барадулін); **чарнамызы** ‘падобны на чорную мызу’: *Ды і колюцца ж лапкі! Толькі ты іх не чуеш: Чарнамызыя бабкі Асцярожна карчуеш* (Н. Гілевіч); **чырваналычы** ‘падобны на чырвоны лыч’: *Прабіў ляхі закалец, Расток чырваналычы* (Р. Барадулін).

Метафарычнае ўжыванне складана-суфіксальных індывідуальна-аўтарскіх прыметнікаў таксама надае ім значэнне параўнання: **сінязорны** ‘падобны да сініх зор’: *Суседзі пазіраюць на вянок, чытаюць надпіс на істужцы чорнай... Чаму я не сказала васілёк хаця б адзін уплесці сінязорны?* (Е. Лось).

Значэнне параўнання ў сваёй семантыцы захоўваюць многія прыслоўі. Да іх адносіцца група прыслоўяў з суфіксам *-а*, якія ўтвараюцца ад асноў прыметнікаў з суфіксам *-ов-* (*-ёв-*, *-ав-*) або непасрэдна ад асноў назоўнікаў. Утваральныя прыметнікі выражаюць пастаянную статычную прымету, уласцівую толькі прадмету: яна не здольна абазначаць якасць працэсу дзеяння. Таму прыслоўі ад іх звычайна не ўтвараюцца. У паэтычным жа маўленні ад іх утвараюцца прыслоўі з рознымі значэннямі, у т. л. са значэннем параўнання: **вясёлкава** ‘як вясёлка’: *І вясёлкава стронга страляе Па блакітнай тваёй быстрыні* (К. Камейша); **дыванова** ‘як дыван’: *Дыванова абжыты ландшафт* (Р. Барадулін); **кумачова** ‘як кумач’: *А вунь гарыць кумачова – зарыва вайны нагадае СУЗОР’Е ЗУБАЧОВА...* (Р. Барадулін).

Выразны характар параўнання маюць прыслоўі на *-а*, утвораныя ад асноў прыметнікаў з суфіксам *-іст-* (*-ыст-*), матываваных назоўнікамі: *змяіста* ‘так, як змеі’: *І сцэжкі змяіста паўзуць на гару...* (М. Мятліцкі); *скнарыста* ‘так, як скнара’: *Будзе ўдача скнарыста Абрываць кручкі* (Р. Барадулін).

Прыслоўі з суфіксам *-а*, утвораныя ад прыметнікаў з суфіксам *-н-*, што матывуюцца назоўнікамі, ужываюцца са значэннем “падобна таму, што названа ўтваральнай асновай”: *аблачынна* ‘так, як воблакі’: *Ягоны [Катулаў] цень Плыве з бліжэйшых гор, Каб ацяніць Еўропу аблачынна* (Р. Барадулін); *арганна* ‘так, як орган’: *....нібы ў Рызе двух'ярусны Домскі сабор уздыхае арганна* (А. Русецкі); *рабінна* ‘так, як рабіна’: *Барвяніць досвітак рабінна* (А. Шушко).

Значэннем параўнання могуць валодаць і прыслоўі, утвораныя ад асноў складана-нульсуфіксальных прыметнікаў: *крутаклуба* ‘так, як жанчына з крутымі клубамі’: *Няхай планета крутаклуба Пакручваецца ў туманах* (Р. Барадулін).

У сістэме дзеяслова індывідуальна-аўтарскія ўтварэнні часта набываюць значэнне параўнання. Так, адназоўнікавыя дзеясловы з суфіксам *-е-* (*-э-*) маюць агульнае значэнне ‘набываць прымету той асобы або прадмета, які названы ўтваральнай асновай’, што канкрэтызуецца ў кантэксце: *быдлец* ‘станавіцца (быць) падобным на быдла’: *Ерась, вялікая маці ўсіх народаў вялікіх, Выратуй сына свайго, што не будзе быдлец спакваля...* (У. Караткевіч); *вугалець* ‘станавіцца (быць) падобным на вугаль’: *Восем боханаў часу вугалее ў начы* (В. Аколава); *лісець* ‘станавіцца (быць) падобным на ліса’: *Лісеем, брат, лісеем (лісеем ад слова “ліс”)* (А. Вярцінскі); *ніцець* ‘станавіцца (быць) падобным на ніць’: *У вякоў пад цёмнымі ялінамі Белаю бярэзінкай ніцееш* (Р. Барадулін); *Дожджык ціха ніцее* (М. Баравік); *самець* ‘станавіцца (быць) падобным на сома’, *свінець* ‘станавіцца (быць) падобным на свінню’: *З Душою пусцезнай свінееш, Лысееш, бруднееш, самееш* (В. Аколава).

Група індывідуальна-аўтарскіх дзеясловаў з суфіксам *-е-* (*-э-*) ужываецца са значэннем ‘утвараць (выконваць) падобнае на тое, што называе ўтваральная аснова’: *вєрадаваць* ‘утвараць тое, што падобна на верад’: *Бывае так, што слова вєрадуе, віруе, быццам рыба пад ільдом* (У. Лісіцын); *вєчаваць* ‘утвараць тое, што падобна на веча’: *За аселицай вєчавалі іпакі – гарластыя, смелыя* (В. Лукша); *гапакаваць* ‘выконваць тое, што падобна на гапак’: *У Маскве-рацэ шчупак станцаваць хацеў гапак. Запярэчылі сябры: “Гапакуюць у Дняпры!”* (У. Марук).

Параўнанне складае ўнутраную форму многіх індывідуальна-аўтарскіх дзеясловаў з суфіксам *-ава-* (*-ява-*). Да іх адносяцца наступныя структурна-семантычныя тыпы:

а) ‘выконваць дзеянне з дапамогай падобнага на тое, што называе ўтваральная аснова’: **кіпцюраваць** ‘выконваць дзеянне з дапамогай таго, што падобна на кіпцюры’: *Ка́та здань у храм заляцела і на плаху кладзе маё цела, і душу кіпцюруе, крумкач.* (Я. Хвалеі); **медаваць** ‘выконваць дзеянне з дапамогай таго, што падобна на мёд’: *Аддам каханьня грэшныя даўгі, пакуль душа мядуе ў буйным цвеце* (В. Гарановіч);

б) ‘быць падобным на таго, каго называе ўтваральная аснова’: **ведзьмаваць** ‘быць падобным на ведзьму’: *У золь вядзьмуем над капотам, зайздросцім – з фарами – саве* (Р. Барадулін); **какетаваць** ‘быць падобным на какетку’: *Панна Варшава какетавала з Парыжам* (Р. Барадулін); в) ‘выконваць дзеянне так, як тое (той), што названа (хто названы) ва ўтваральнай аснове’: **бусаваць** ‘выконваць дзеянне так, як бусел’: *Няхай буслюць крыламі радка мае гады ўрачыста над зямлёю* (М. Пазнякоў); **зязюляваць** ‘выконваць дзеянне так, як зязюля’: *На што пела ў ім (бары) зязюляй? Дзе цяпер зязюляваць?* (У. Лісіцын).

Гэту групу індывідуальна-аўтарскай лексікі дапаўняюць дзеяслоўныя дэрываты, матываваныя назвамі жывых істот, якія атрымалі пераноснае значэнне і ўжываюцца для адмоўнай характарыстыкі чалавека: **драпежыць** ‘утвараць дзеянне, уласцівае драпежніку’: *Мы ад зямлі суздром залежым – Як і яна ад нас, людзей. Завошта ж мы яе драпежым – Штораз бяздумней і люцей?* (Н. Гілевіч); **звярыць** ‘утвараць дзеянне, уласцівае зверу’: *Падумаеш – нешта, калісьці Скрыжоўвала нервы, звярыла, Як звер, Раскрывам крыві халадзіла* (В. Аколава); **тхарыць** ‘утвараць дзеянне, уласцівае тхору’: *Пры Коласе й Купале не тхарыце, Даларныя пажары прытушыце* (В. Аколава).

Часта выражаюць параўнанне індывідуальна-аўтарскія дзеясловы з суфіксам *-і-* (*-ы-*). Да іх адносяцца структурна-семантычныя тыпы з наступнымі словаўтваральнымі значэннямі:

а) ‘утвараць падобнае на тое, што названа ва ўтваральнай аснове’: **вечарыніць** ‘утвараць тое, што падобна на вечарыну’: *На палянах грыбы вечарыніць пайшлі* (К. Камейша); **клёвіць** ‘утвараць тое, што падобна на клёў’: *У шчасці мне не клёвіць* (К. Камейша); **лаўжыць** ‘утвараць тое, што падобна на лоўж’: *За Коласа й Купалу не кажыце, Для біяграфій месца не лаўжыце* (В. Аколава);

б) ‘рабіць (станавіцца, быць) такім, як тое, што названа (хто названы) ва ўтваральнай аснове’: **палыніць** ‘рабіць такім, як палын’: *Ды ў ёй [спадчыне] нязбытным кроўным болем – Трывога матчынай бяды Штодзённа сэрца маё коле. Палыніць горыччу гады* (Н. Аксёнчык); **парасоніць** ‘рабіцца такім, як парасон’: **Парасонілі** цнотна спадніцы, Міні-сукні імкнулі ўгару (Г. Юрчанка);

в) ‘утвараць дзеянне падобна таму, што названа ва ўтваральнай аснове’: **кінжаліць** ‘утвараць дзеянне падобна кінжалу’: **Кінжаляць** яго [Гарсія Лорка] рамансы (Р. Тармола); **кінцюрыць** ‘утвараць дзеянне падобна кіпцюрам’: **Кінцюрыць** сэрца нейкая віна (З. Марозаў).

З параўнальным значэннем могуць выступаць і дзеепрыметнікі: **наструнены** ‘напята, як струна’: *На твае наструненыя плечы Загледзеўся месяц залаты* (З. Марозаў).

Такім чынам, параўнанне складае ўнутраную форму многіх індывідуальна-аўтарскіх слоў – прыметнікаў, прыслоўяў, дзеясловаў. Утварэнне іх у сучасным беларускім паэтычным маўленні трэба разглядаць як пашыраны выяўленчы прыём, які пры эканоміі моўных сродкаў дапамагае стварыць запамінальны мастацкі вобраз.

Літаратура

1. Иванов В.В. Внутренняя форма слова // Русский язык: Энциклопедия / Гл. ред. Ф.П. Филин. М.: Советская энциклопедия, 1979. С. 43–44.

Н.В. Філімонава

АБ УСТОЙЛИВЫХ І ЗМЕНЕННЫХ ФРАЗЕАЛАГІЧНЫХ АДЗІНКАХ У МАСТАЦКІМ ТВОРЫ

Існуе два віды стылістычнага выкарыстання фразеалагічных адзінак (далей – ФА): іх ужыванне ў нязменным выглядзе і са змяненнямі разнастайнага характару. Часта ФА выкарыстоўваюцца ў іх звычайнай, нарматыўнай форме з замацаваным за імі значэннем. І гэта зразумела, бо і ў такім выглядзе яны выступаюць яркім стылістычным сродкам. Аднак ужыванне менавіта трансфармаваных ФА адлюстроўвае творчы падыход аўтара да выкарыстання моўнага матэрыялу, неабходнага для дакладнага выражэння думак і пачуццяў, а таксама для стварэння яркіх вобразаў і стылёвых эфектаў. З гэтага пункту погляду ўяўляе цікавасць прасачыць функцыянаванне ФА ў кантэксце твора “Прымакі” Янкі Купалы, дзе яны